

BODY Cultuur, *Lichaam, Gender, Seksualiteit bij opleidingen voor volwassenen*

Ref. n.518036-LLP-1-2011-1-FR-Grundtvig-GMP

www.bodyproject.eu

**Culturele verschillen in trainingen voor volwassenen met
betrekking tot
GEZONDHEID, GENDER, SEKSUALITEIT, HANDICAP, LICHAAM**

Verzameling van kritieke incidenten

November 2012

Medewerkers aan het compendium:

- [P1] Élan Interculturel (Applicant); Frankrijk
<http://www.elaninterculturel.com/>
- [P2] Katholieke Vereniging Gehandicapten Vormingsbeweging vzw – KGV; België
<http://www.kvg.be/>
- [P3] MHT Consult; Denemarken
<http://www.mhtconsult.dk/>
- [P4] Ars Erotica Foundation; Hongarije
<http://www.csakatestemenat.hu/ars-erotica-foundation/>
- [P5] Centro Studi ed Iniziative Europeo – CESIE; Italië
<http://cesie.org/>

*Dit document is resultaat nr.8
(Verslag over kritieke incidenten)
bewerkt door Élan Interculturel voor het BODY Consortium.*

Deze publicatie geeft alleen de mening weer van de auteur en de Commissie kan niet verantwoordelijk worden gehouden voor eventueel gebruik van informatie die erin is vervat.

*Het project, en deze publicatie hierin, werd gefinancierd door de
Europese Commissie – DG Education and Culture, LLP Grundtvig Programme [DG Onderwijs en Cultuur, LLP
Grundtvig Programma]*

Inhoudsopgave

1. Scope van het werk	4
2. Methodiek	4
3. Conclusies van de verzameling van kritieke incidenten	4
a.Resultaten	4
b.Conclusies over de methodiek	4
4. Wat leerden we over onze thema's?	6
Culturele verschillen op het gebied van GEZONDHEID	7
Invloed van culturele verschillen op het gebied van GENDER	8
Invloed van culturele verschillen op het gebied van SEKSUALITEIT	10
Invloed van culturele verschillen op het gebied van HANDICAP	11
Invloed van culturele verschillen op het gebied van LICHAAM	13
5. Welke interculturele conclusies over het beroep van volwassenonderwijs, welke competenties en vaardigheden voor trainers?	15
a) Lichaam, gezondheid, handicap, gender, seksualiteit in een intercultureel perspectief	15
b) Competenties voor trainers	15

1. SCOPE VAN HET WERK

Het doel van de WP2 van het BODY project was om de invloed van culturele verschillen in het werk van trainers voor volwassenen, die betrokken zijn bij opleidingen met betrekking tot gezondheid, gender, seksualiteit, interculturaliteit te verkennen. De gekozen methode was om kritieke incidenten ervaren door volwassen leerkrachten / trainers betrokken op dit gebied tijdens hun werk te volgen met behulp van de methode ontwikkeld door MargalitCohen-Emerique. Het voordeel van deze aanpak is dat deze in alle interculturele conflicten / spanningen erkent dat er twee kanten zijn en dat een conflict nooit kan worden teruggebracht tot of worden verklaard door de vreemdheid van de ander, maar eerder door de interactie van twee verschillende culturele referentiekaders. De aanpak biedt ons ook een mogelijkheid om te achterhalen wat de verdere waarden, normen, praktijken en verwachtingen achter cultuurschok incidenten zijn met betrekking tot het lichaam.

2. METHODIEK

We hebben de methodiek die ontwikkeld is door MargalitCohen-Emerique aangenomen als de context voor ons project, namelijk de BODY thema's en ook het professionele domein van trainers / leerkrachten voor volwassenen. Om kritieke incidenten te identificeren, verzamelen en analyseren hebben we vijftien verkennende workshops georganiseerd in de vijf landen en diverse bilaterale gesprekken / workshops gehouden waarbij ongeveer 200 trainers voor volwassen betrokken waren. We hebben 88 kritieke incidenten verzameld en geanalyseerd voor de thema's gezondheid, gender, seksualiteit en lichaam in het algemeen, om te onderzoeken hoe culturele verschillen in deze domeinen een gevoelige zone kunnen worden en welke competenties hiervoor nodig zijn van trainers voor volwassenen.

3. CONCLUSIES VAN DE VERZAMELING VAN KRITIEKE INCIDENTEN

a. RESULTATEN

Tussen februari en juli 2012 zijn in totaal 122 kritieke incidenten verzameld, van professionals betrokken bij volwassenonderwijs / begeleidingsactiviteiten op diverse gebieden waaronder taalonderwijs voor buitenlanders, handicap, internationale ontwikkeling, transgender ondersteuning, gezondheidsonderwijs, enz. Van de 122 verzamelde incidenten werden er 34 verwijderd vanwege hun lage relevantie met betrekking tot het BODY project (ofwel onvoldoende gericht op gezondheid, gender, seksualiteit, handicap, lichaam of niet relevant voor volwassenopleiding).

De incidenten werden ofwel verzameld door middel van workshops of via individuele gesprekken of de combinatie van beiden.

b. CONCLUSIES OVER DE METHODIEK

De belangrijkste conclusie van het WP2-experiment was dat de Kritieke incidenten methodiek – zoals deze ontwikkeld is door MargalitCohen-Emerique goed kan worden aangepast aan het werken met de thema's van het BODY project, en het is erg geschikt voor een dergelijk verkennend onderzoek. De evaluatiesessie bij het sluiten van de werkfase wees op een aantal sterke en zwakke punten van de methode, vooral met betrekking tot de efficiëntie, het gebruik voor de doelgroep. De tabel hieronder vat onze commentaren en observaties samen.

SWOT-analyse

	STERKE PUNTEN	ZWAKKE PUNTEN
Wat betreft de aanpassing van kritieke incidenten aan het BODY project	<ul style="list-style-type: none"> - Nieuwe aanpak: weinig mensen buiten Frankrijk zijn er mee bekend - Exploiteerbaar, vermenigvuldigbaar: eenvoudig te integreren in de training tools, verschillende soorten trainingen - Opent de nauwe opvatting over cultuur om subculturen en professionele culturen op te nemen - Erkent het belang van emoties en de persoonlijke kant en integreert deze in de analyse - Erkent het belang van beide partijen in een interactie / conflict - De oefening met foto's toont een makkelijke introductie over de methode, op een interactieve manier, die meestal goed werd gewaardeerd door de deelnemers - Het is praktisch en gericht op het identificeren van oplossingen - Identificeert gevoelige zones om mee te werken - Het heeft een duidelijke structuur - Het is goed aangepast aan de BODY kwesties 	<ul style="list-style-type: none"> - Als de methode niet goed wordt uitgevoerd, kan de methode generalisaties inhouden - Als de incidenten niet juist worden opgenomen, zijn ze moeilijk om mee te werken omdat de vertellers het verhaal kunnen veranderen door de reconstructie tijdens de analyse - Het is niet aangepast aan te korte werksessies: de acquisitie van de methode heeft tijd nodig, de uitdieping van de analyse heeft tijd nodig, het vinden van de nodige achtergrondinformatie om de gevallen te analyseren heeft tijd, inspanning en kennis nodig
	KANSEN	BEDREIGINGEN
Wat betreft het gebruik van de uitkomsten voor trainers	<ul style="list-style-type: none"> - Het heeft een groot aanpassingsvermogen voor verschillende doelgroepen - Het heeft een grote waarde voor de integratie in de institutionele kaders, waar het licht kan werpen op het lokale institutionele referentiekader - Het werkt goed met een verscheidenheid aan minderheden, niet beperkt tot sommige culturen - Het is geschikt voor continu werken met dezelfde groep (op een controlematige manier) of kan worden gebruikt bij korte termijngroepen 	<p>Trainers kunnen de uitkomsten eenvoudig gebruiken om zich bewust te worden van de culturele diversiteit over het lichaam, en zich bewust te worden van hun eigen waarden en normen verbonden met lichaamskwesties, maar de uitkomsten zijn niet voldoende (noch is het hun doel) om de methode van kritieke incidenten over te dragen naar het gebruik met hun eigen groepen. De overdracht van de methode vereist een specifieke training.</p> <p>Zonder de juiste training bestaat het risico oppervlakkige analyses en stereotypes en generalisaties te creëren in plaats van verder te kijken.</p>

Om maximaal van de sterke punten en kansen te profiteren en de bedreigingen en zwakke punten te overwinnen hebben we de originele methodologische richtlijnen opnieuw geformuleerd.

4. WAT LEERDEN WE OVER ONZE THEMA'S?

De tabel hieronder geeft het aantal incidenten weer die verzameld zijn in de vier thema's van het BODY project: gezondheid, handicap, gender, seksualiteiten lichaam in het algemeen¹.

	België	Denemarken	Frankrijk	Hongarije	Italië	TOTAAL
Gezondheid		2	2	2	1	7
Handicap	17		1	4	5	27
Gender		8	6	7	1	22
Seksualiteit	2 ²	2	2	3	0	9
Lichaam		3	15	2	3	23

Het is belangrijk op te merken dat de vier thema's zeker niet onafhankelijk zijn van elkaar. In feite zijn er aanzienlijke overlappingsen: de meeste kwesties met betrekking tot seksualiteit zijn verbonden met gender, handicap is verbonden met gezondheid, enz. Maar we hebben deze verdeling voorgesteld als een middel voor eenvoudige oriëntatie tussen lichaamsgerelateerde onderwerpen.

¹Om de bovengenoemde reden werden twee Belgische incidenten gegroepeerd onder seksualiteit en ook onder handicap

CULTURELE VERSCHILLEN OP HET GEBIED VAN GEZONDHEID

Korte samenvatting van kritieke incidenten met betrekking tot gezondheid				
<i>België</i>	<i>Denemarken</i>	<i>Frankrijk</i>	<i>Hongarije</i>	<i>Italië</i>
	Stervensbegeleiding in het verpleeghuis	Water	Abortus	Lippen op elkaar
	Baby's ingepakt	Contraceptie	Drugsgewoontes	

Gezondheid is het thema waar we de minste incidenten in verzamelden, slechts 7 in de vijf landen. Met zo'n klein aantal gevallen is het moeilijk om patronen te identificeren. Wat we echter kunnen zeggen is dat alle incidenten in een bepaalde richting wijzen die de moeite waard is om te ontdekken. De *Drugsgewoontes* (HU) situatie brengt de vraag hoe een gezin het gebruik van drugs aanvaardbaar kan achten, en hun dochter in deze gewoonte kan ondersteunen. De *Baby's ingepakt* (DK) situatie is een voorbeeld van culturele praktijken rond de behandeling en het omgaan met baby's, en bevalling in het algemeen. De diversiteit in overvloedige rituelen en voorschriften met betrekking tot hun keuzevrijheid (of diens beperkingen), de wens fysiek contact met hen te houden, om maar een paar voorbeelden te noemen. *Lippen op elkaar* (IT) brengt de vraag hoe we iets kunnen begrijpen als de betekenis achter een actie in de situatie, in culturele of psychologische toestand wordt veroorzaakt door trauma. Het incident met de titel *Water* (FR) illustreert het debat tussen lichamelijke en spirituele behoeften: kan een spiritueel of religieus recept opwegen tegen of voorrang hebben op schijnbaar objectieve fysieke behoeften? Grenzend hieraan opent het *Abortus* (HU) incident de vraag wat een therapeut kan doen wanneer zwangerschap sociaal, financieel, psychologisch uitdagend blijkt te zijn, maar abortus wordt verboden door de religie. Op dezelfde manier behandelt *Contraceptie* (FR) het thema van anticonceptie, die onaanvaardbaar lijkt vanuit diverse religieuze opvattingen. Tenslotte geeft *Stervensbegeleiding in het verpleeghuis* (DK) een voorbeeld van de regels die ons gedrag bepalen tegenover ziekte of overlijden.

INVLOED VAN CULTURELE VERSCHILLEN OP HET GEBIED VAN GENDER

Korte samenvatting van kritieke incidenten met betrekking tothandicap				
België	Denemarken	Frankrijk	Hongarije	Italië
	Klein meisje met make-up	Aanpassing	Echtgenoot	De uitdaging
	Ontmoeting in een Turks huis	Verhalen vertellen	Genderverdriet	Inleiding
	Huiswerk café	Verleiding	De rol van vrouwen	
	Onderarmen	Opkleden	De rol van mannen	
	Uitdagend gekleed in examen	Theater workshop	Het voorstel	
	Uitdagende jurk in bibliotheek	Gemengd spelen	De vrouwelijke trainer	
	Onderbreking	Transgenderspiegel	Opgeklede deelnemer	
	Libanese vader		Transgender authenticiteit	

In totaal werden er 22 incidenten verzameld met betrekking tot genderkwesties (met uitzondering van degenen die betrekking hebben op seksualiteit). De meeste incidenten draaiden om kwesties van scheiding van genderrollen: veroorzaakt door het feit dat verschillende culturen (nationaal of zelfs professioneel) andere rollen voor mannen en vrouwen in diverse gebieden van het leven voorschrijven, waaronder dagelijkse verantwoordelijkheden, communicatiestijlen, kledingvoorschriften.

- *Scheiding van genderrollen.* Het kan een wijdverbreid vooroordeel in moderne westerse samenlevingen zijn dat de scheiding tussen genderrollen af lijkt te nemen. Een aantal incidenten wijzen er echter op dat dergelijke verschillen vandaag de dag niet alleen in verre culturen bestaan. *Genderverdriet(HU)* bijvoorbeeld wijst op genderverschillen met betrekking tot uitdrukking van emoties en verdriet. *De vrouwelijke trainer (HU)* onthult de stereotypen en vooroordelen die een jonge vrouw moest overwinnen als trainer in het bedrijfsleven.

- *Genderrollen en hiërarchie.* Als de *Vrouwelijke trainer (HU)* onthult dat er een hiërarchie bestaat in een professionele cultuur, onthullen de incidenten *Uitdaging(IT)* en *Libanese vader(DK)* culturele posities waar vrouwen niet geacht worden machtsposities in te nemen, en met name behoren zij geen machtsposities boven mannen te hebben. In *Uitdaging (IT)* daagt een Palestijnse student een vrouwelijke verzorgster direct uit door het expliciet twijfelen aan haar bevoegdheid omdat ze een vrouw is.

- *Scheiding van rollen in het huishouden.* *Echtgenoot, De rol van vrouwen, De rol van mannen (HU)* zijn drie incidenten waarbij de hoofdrolspelers behoren tot de belangrijkste culture minderheidsgroep van Hongarije, Roma. De incidenten onthullen de botsing tussen een voorkeur voor een evenwichtige, redelijke symmetrische verdeling van taken en verantwoordelijkheden en de verwachting ten opzichte van de traditionele verdeling, of zelfs niet-traditioneel, maar nog steeds een duidelijke taakverdeling. In alle drie de situaties hebben de mannen een dominante positie met macht over de autonomie van hun partner, dat wordt aangerekend door de professionals die een uiterst individualistische cultuur vertegenwoordigen.

○ *Fysieke scheiding.* De verdeling van de genderrollen wordt vaak gekenmerkt door de duidelijke afbakening van ruimten voor mannen en vrouwen. In *Theater workshop* (FR) ontdekt een Franse artiest dat workshops niet worden gezien als goede ruimte voor de Afrikaanse mannen die in de Parijse voorsteden wonen. In *Ontmoeting in een Turks huis* (DK) is de verteller geschokt door de ontdekking dat dat vrouwelijk publiek achter een gordijn zit in het culturele centrum. In *Huiswerk Café* (DK) kan een 12-jarig meisje niet profiteren van de educatieve middelen omdat het niet toegestaan is dat ze alleen in een dergelijke ruimte verblijft, waar ook jongens aanwezig zijn.

○ *Vrouwelijkheid en kinderen, jonge meisjess.* Socialisatie van kinderen naar gender toont een grote culturele diversiteit, met betrekking tot wanneer en hoe kinderen moeten beginnen om “zich volgens een bepaald gender te gedragen”. *Klein meisje met make-up* (DK) is de cultuurschokervaring die wordt veroorzaakt door Palestijnse moeder die haar drie jaar oude dochter met make-up op naar de kleuterschool brengt. *Gemengd spelen* (FR) toont dat in sommige Indiaanse culturen de scheiding tussen jongens en meisjes al heel vroeg begint. *Tenslotte onthult Voorstel* (HU) de verwarring van een leerkracht wanneer deze door een vader om advies wordt gevraagd, wiens 13-jarige dochter is gevraagd in te trouwen in een Roma-familie. Wat is de juiste leeftijd vrouw, echtgenote te worden? In hoeverre is onze opvatting over de juiste leeftijd cultureel?

○ *Volgens een bepaald geslacht gedragen of niet: kwesties van kledingvoorschriften.* Als er in sommige culturen duidelijke voorschriften zijn over hoe vrouwen (en mannen zich moeten) kleden in het openbaar (zie *Onderarm*, DK), ton diverse incidenten beleefd door “natives” hoe impliciete verwachtingen spanning kunnen creëren. In *Opgekleede deelnemer* (HU) wordt een deelnemer aan een training door haar collega’s bekritiseerd omdat ze zich teveel heeft opgetut, terwijl er in *Uitdagend gekleed in examen* (DK) en *Uitdagende jurk in bibliotheek* (DK) culturele schokken zijn tussen een voorkeur voor neutrale (niet-gender) kledingstijl en een expliciete vrouwelijke kledingstijl die de voorkeur geniet van enkele Bosnische vrouwen. Alle drie de gevallen getuigen van een zoektocht naar hoe om te gaan met vrouwelijkheid en deze te tonen in de post-seksistische samenleving: weerspiegelen alle vrouwelijke kledingstijlen hoognodig geïnternaliseerde onderdrukking?

○ *Maatschappelijke integratie.* De incidenten gekoppeld aan de kledingvoorschriften getuigen al van de moeilijkheden voor de aanpassing aan culturele voorkeuren die niet duidelijk en expliciet zijn. Toch onthullen diverse incidenten een verwachting namens westerse trainers en leerkrachten voor de migrantvrouwen om de westerse opvatting van gendergelijkheid en vrouwenemancipatie aan te nemen. Maatschappelijke integratie in het bijzonder toont de verrassing van twee vrouwelijke trainers als ze vrouwen uit de Maghreb-landen ontmoeten, die meer dan tien jaar in Frankrijk hebben gewoond, zonder zich te hebben aangepast aan de Franse modellen van de rol van vrouwen.

INVLOED VAN CULTURELE VERSCHILLEN OP HET GEBIED VAN SEKSUALITEIT

Korte samenvatting van kritieke incidenten met betrekking tothandicap				
België	Denemarken	Frankrijk	Hongarije	Italië
Slaapzak	Lesbisch feestje	Naakt op het podium	Lesbische privacy	
Bevrediging	Naakte zoon in de tuin	Transgenderspiegel	Uit de kast	
			Transgender authenticiteit	

We hebben negen incidenten verzameld die verband hielden met seksualiteit-kwesties. Ze onthullen gevoelige zones van de scheiding tussen professioneel en persoonlijk leven, kwesties gekoppeld aan vooroordelen en tenslotte de kwestie van taboes.

- *Scheiding van persoonlijk en professionele omgevingen.* We hadden drie incidenten waarbij de seksuele positie van de vertellers een bron van conflict en spanning werd. In *Lesbische privacy* (HU) en *Coming out* (HU) bevonden trainers, die zelf lesbiennes waren, zich in situaties waarin zij zich genoodzaakt voelden om dit te vertellen, terwijl zij op hetzelfde moment gewoonlijk omwille van zelfbehoud en neutraliteit hun eigen seksuele oriëntatie opzij zetten. In *Lesbisch feestje* (DK) voelt de verteller dat ze onvrijwillig een lesbische vrouw bedreigt die hun binding opvat als iets dat ver buiten het professionele niveau gaat en een seksuele interesse verwacht die de verteller niet kon beantwoorden. *Naakt op het podium* (FR) vertelt het verhaal van een acteur die problemen heeft bij het uitvoeren van een naaktscène: zijn lichaam blijft zijn lichaam en niet het professionele lichaam van het personage.

- *Genderovergangen, overschrijdingen.* Ook al hebben feministische studies lang geleden het sociaal geconstrueerde karakter van gender geopenbaard, en het is waar, dat er toegenomen vrijheid is over hoe iemand leeft, iemands gender wordt gekozen, is er vaak nog steeds weerstand – soms op een onbewust niveau – met betrekking tot genderovergangen. In *Transgender* (HU) spreekt een psycholoog, die zelf werkt met genderproblematiek, een transgender vrouw aan als “man” en neemt haar als “niet overtuigend” aan. *Naakte zoon in de tuin* (DK) draait om de moeilijkheden van een Filipijnse vader – en ook het personeel van een Deense school, als ze te maken hebben met een jonge jongen die graag naar de klas gaat met make-up en damesschoenen.

- *Taboes.* Seksualiteit is vol met taboes; in feite regelen alle samenlevingen seksueel gedrag door veel voorschriften en verboden. De intimiteit die je in het openbaar mag tonen heeft meestal een duidelijk omschreven drempel. De *Slaapzak* (BE) kwestie vertelt het verhaal van het verbreken van dergelijk taboe, waar de hoofdrolspelers twee mannen zijn met een mentale handicap die een slaapzak delen tijdens een excursie. *Naakt op het podium* (FR) raakt het taboe van seksueel gedrag van oudere mensen. Tot slot verbreekt de hoofdrolspeler in *Bevrediging* (BE) zelfs een nog sterker taboe wanneer ze toestaat seksuele voldoening aan haar gehandicapte zoon te geven. Een vergelijkbare situatie zoals beschreven in *Romeins goede doel schilderen*, waaruit blijkt dat de grootste vrijgevigheid vaak met zich meebrengt dat we veel verder gaan dan onze eigen uitersten, en onze eigen grenzen breken.

INVLOED VAN CULTURELE VERSCHILLEN OP HET GEBIED VAN HANDICAP

Korte samenvatting van kritieke incidenten met betrekking tothandicap				
België	Denemarken	Frankrijk	Hongarije	Italië
Uitstapje		Vinger	Kus	Kookles
Slag in het gezicht			Aanraken	Theater festival
Artikel			Materiële kunsten	Ijsbreker
Koken			Schoonheid	Buikdans
Shoppen				Bank
Tante				
Schuldig				
Nieuwjaarsspeech				
Restaurant				
Slaapzak				
Toilet				
Feestje				
Cinema				
Transport				
Fairewerkgever				
Geïsoleerd wonen				
Bevrediging				

We verzamelden 27 incidenten op het gebied van handicap, waarvan de meerderheid (16) afkomstig is uit België, waar onze partnerorganisatie workshops voorstelde die speciaal gericht waren op handicap. De cases bieden een verscheidenheid aan thema's en situaties, de vaakst voorkomende zijn: de kwestie van autonomie en wederkerigheid, voorstellingen van handicap, kwesties over discriminatie en integratie, en tenslotte taboes omtrent intimiteit en privacy.

- *Respect voor autonomie:* De incidenten *Kookles*, *Bankieren* (IT) en *Uitstapje* (BE) draaien rond de kwestie van autonomie van mensen die met een handicap leven. In alle drie de situaties gaan welwillende verzorgers ervan uit dat de gehandicapte persoon hulp nodig heeft om een bepaalde actie uit te voeren (het oversteken van de straat, deelnemen aan een kookworkshop of het opnemen van geld) en dat brengt hen er bijna toe zelf de actie uit te voeren in plaats van de gehandicapte persoon, die in feite dergelijke steun niet nodig hadden, die bijna wordt gezien als indringing.

- *Wederkerigheid:* verbonden aan de vraagstukken van autonomie zijn deze gekoppeld aan de behoefte van wederkerigheid – een krachtige sociale regel in vrijwel alle samenlevingen, die de gelijke betrokkenheid en het respect van deelnemers in een actie regelen. Wanneer mensen worden tegengehouden op de positie van de vaste ontvanger wordt zijn/haar mogelijkheden om terugte geven weggenomen, dus om deel te nemen in de cirkel van wederkerigheid. Het versterkt de ongelijkheid, zelfs wanneer de bron een welwillende, helpende houding is (zie de *Tante*, BE).

○ *Voorstelling van handicap, van gehandicapte persoon.* Ondanks de (langzaam) toenemende integratie van mensen met een handicap, overheersen stereotypen en vooroordelen nog steeds. De meeste van deze vooroordelen zijn verbonden met onze verwachtingen van wat een persoon met een handicap kan doen of niet. Zelfs mensen wier dagelijks werk verbonden is met handicapkwesaties kunnen een aantal impliciete houdingen bezitten, en wanneer ze plotseling opduiken, creëren ze verlegenheid en schaamte, bijvoorbeeld in *nieuwjaarsspeech* (BE), waar de uitgenodigde spreker verminkingen in haar gezicht bleek te hebben, of in *theater festival* (IT) waar de verteller een theateracteur zonder armen ontmoet. Een sterk vooroordeel in relatie tot handicap is de binomiale oppositie van *schoonheid* en handicap: wat gehandicapt is kan niet normaal zijn en bovenal niet mooi zijn. Het incident *Schoonheid* (HU) vertelt het verhaal van een vrouw die zich plotseling bewust wordt van dit krachtige vooroordeel als ze een man bewondert die een handicap blijkt te hebben.

○ *Discriminatie, uitsluiting tegenover integratie.* Soms leiden stereotypen tot uitingen van discriminatie, gedaan door meer of minder geïnformeerde mensen met meer of minder intentie. In het *Feestje* (BE) incident vragen jonge mensen zonder handicap aan mensen in een rolstoel om van de dansvloer te gaan omdat ze teveel ruimte innemen. Net als in *Cinema* (BE) zijn er ook geen plekken voor rolstoelen in de theaterhal, omdat ze teveel ruimte in beslag nemen en verminderen zo de winst. De incidenten *Artikel* (BE) en *Schuldig* (BE) praten over aanhoudende vooroordelen tegen mensen met een handicap. Als er consensus over de weigering van discriminerend handelen is, is *opname en integratie* helemaal niet belangrijk. De situatie *Ijsbreker* (IT) wijst op het risico van te veel te proberen te anticiperen of speciale behoeften. Inderdaad, de trainer die zich bewust is van de opname van de deelnemer in een rolstoel werkt haar series van ijsbrekers opnieuw uit, zodat het zitoefeningen bevat, waarmee ze pijnlijk wijst op de persoon met de handicap. Wat draagt bij tot een goede opname? Het veranderen van het hele programma in overeenstemming met de (waargenomen) speciale behoeften? Of moet het iets anders zijn?

○ *Het doorbreken van taboes, intimiteitregels, privacy*

○ *Doorbreken van intimiteit en privacy:* een sleutelement in culturele socialisatie is het leren van de taboes, in het bijzonder de taboes in sociaal gedrag en contact. In diverse incidenten negeren mensen met lichte handicaps dergelijke taboes, door het licht overschrijden van privacygrenzen door het eten van een andermans bord (*Restaurant*, BE), het ontplooiën van intiem lichamelijk contact in het openbaar (*Slaapzak*, BE) en het zichzelf bevochtigen in het bijzijn van anderen (*Toilet*, BE).

○ *Intimiteit, grenzen overschrijden van professioneel en niet-professioneel contact:* de incidenten *KusenAanraken* (HU) tonen dat het gebrek aan respect van de grenzen van lichamelijke intimiteit ook kunnen gebeuren bij de verzorger. In beide situaties gaat de persoon met een handicap verder dan het toegestane lichamelijke contact door een professionele helpende relatie naar persoonlijke intimiteit.

INVLOED VAN CULTURELE VERSCHILLEN OP HET GEBIED VAN LICHAAM

Korte samenvatting van kritieke incidenten met betrekking tot handicap				
België	Denemarken	Frankrijk	Hongarije	Italië
	Gewelddadige jonge vluchtelingen	De zak	Romarok	Private room
	Japane handdruk	Kussen	Japansgebaar	Knuffel
	Soep en boter	Kunst van aanraking		Eten in de klas
		Op de vloer		
		Bukken		
		Japane participant		
		Knikken		
		Zwempak		
		Doden van een bij		
		Stille studenten		
		Lijfstraffen		
		Gemengd rollenspel		
		Pakistaans koppel		
		Handdruk		
	Lopende neus			

Onder de verzamelde incidenten hadden er 23 een relatie met lichaamskwesaties die verder gingen dan gender, seksualiteit, gezondheid en handicap. Dit deel neemt de resterende incidenten onder de loep met het oog op het bepalen van de steeds terugkerende gevoelige zones.

- *Non-verbale communicatiecodes.* Alle communicatie wordt belichaamd, maar het lichaam heeft verschillende functies in de interactie volgens de diverse culturen. In culturen waarbij de nadruk ligt op directe en verbale communicatie is het lichaam bedoeld om de verbale boodschap te begeleiden, het te markeren, het te modereren. Maar in meer “contextrijke” (Hall) communicatiestijlen kunnen de positie, de plaatsing van het lichaam, de mimiek, de gebaren zelf erg verschillend zijn (zie *Japansgebaar*, HU). Een bijzonder moment in interactie waar zulke verschillen vaak een dramatisch effect hebben, is bij de rituelen voor het groeten / afscheid nemen (bijv. *Japane handdruk*, DK, *Handdruk*, FR of *Knikken*FR). De reden hiervoor ligt juist in de betekenis van deze rituelen: het bevestigen van een wederzijdse erkenning en respect. Het onvermogen van een partij om op een juiste manier te reageren op het gebaar van de andere partij breekt de symmetrie van de interactie, breekt de wederkerigheid. Vertellers van dergelijke kritieke incidenten voelen zich vaak niet gerespecteerd en beschouwen de ander die de fout heeft begaan als onbeleefd.

- *Bewegingen, ritmes.* De culturele verschillen in de repertoires van bewegingen gaan verder dan de gebruikte gebaren in interacties (beleefdheidscodes, rituelen, enz.). In feite kunnen zij betrekking hebben op zeer alledaagse activiteiten zoals wandelen, of bukken om een gevallen voorwerp op te pakken (*Bukken*, FR). Zulke subtiele verschillen kunnen ook bronnen van onbegrip en spanning worden, omdat wij automatisch intentie toeschrijven als iets wat we waarnemen als afwijken

van de “norm”. In *Bukken* (FR) bijvoorbeeld wordt de bukbeweging beschouwd als sensueel, ordinair, terwijl in *Knikken* (FR) het knikken wordt opgevat als een wens om de interactie te beëindigen, terwijl het precies het tegenovergestelde was: een aanmoediging om door te gaan.

- *Privacy en integriteit: de eigen ruimte van het individu.* Een groot deel van de incidenten is gekoppeld aan verschillen in proxemics: de regulering van de fysieke afstand tussen mensen. Deze regulering vertelt ons (zonder bewuste inspanning) wat de juiste afstand is die we moeten hebben met een andere persoon, met inachtneming van onze relatie. Meestal zorgen intieme relaties voor een kleinere afstand, terwijl de hiërarchische verhoudingen een grotere afstand vragen. Het breken van de regels van proxemics wordt meestal opgevat als een slechte intentie, hetzij als agressie (voor degene die te dichtbij staat) of afkeer (voor degene die te ver weg staat). *Knuffel (IT)* is een incident waarbij de regels van proxemics worden bedekt met verschillende voorschriften voor wat betreft lichamelijk contact: een Britse vrijwilliger interpreteert de warme vriendelijke omhelzing van een Italiaanse verzorger als invasief. Andere proxemics en beschrijvingen van lichamelijk contact kunnen alarmerend zijn, zelfs als we er niet persoonlijk bij betrokken zijn. In *Gewelddadige jonge vluchtelingen* (DK) is de verteller geschokt door het frequente en sterke lichamelijke contact tussen de jonge mannen in de klas. Hetzelfde is volgens *Lijfstraffen* (FR) ook vaak een bron van een cultuurschok voor Europeanen, die de lichamelijke integriteit van het individu als primaire waarde koesteren. Een verschuiving van formele en informele registers kan ook resulteren in verrassing en een bedreigend gevoel. In *Zwempak* (FR) voelt de Franse verzorger zich aangevallen door het verzoek van een deelnemster om haar badpak te lenen. Naast de hygiënezorgen is het de intimiteit van hun relatie waarbij een dergelijk verzoek niet past.

- *Taboes.* Elke cultuur trekt lijnen om af te bakenen of gedrag wordt beschouwd als beleefd en acceptabel tot onbeleefd. We hebben een aantal van deze verboden en taboes gezien in de delen die gaan over gender en seksualiteit. Maar er zijn ook taboes die verder gaan dan deze twee domeinen. Een groot deel van dergelijke taboes betreft eten (zie *Eten in de klas*, IT) en hygiëne (bijv. *Lopende neus*, FR). Alle verboden hebben een bepaald geldigheidsgebied: in sommige ruimten mogen we bepaalde acties uitvoeren, die we ergens anders niet mogen doen. Wanneer de standaard setup anders is, vinden we weer interessante incidenten: in *Kunst van aanraking* (FR) hielden Chinese bezoekers er geen rekening mee dat het in Europa meestal verboden is om kunstwerken in musea aan te raken. Ook in *Op de vloer* (FR) wordt een incident veroorzaakt door het “ongebruikelijke” gedrag van Indiase bezoekers die op de vloer gaan zitten in het midden van een museumzaal.

5. WELKE INTERCULTURELE CONCLUSIES OVER HET BEROEP VAN VOLWASSENONDERWIJS, WELKE COMPETENTIES EN VAARDIGHEDEN VOOR TRAINERS?

a) LICHAAM, GEZONDHEID, HANDICAP, GENDER, SEKSUALITEIT IN EEN INTERCULTUREEL PERSPECTIEF

Onze starthypothese dat lichaam, gezondheid, handicap, gender, seksualiteit gevoelige zones kunnen worden in intercultureel contact wordt goed bevestigd door onze kritieke incidenten: cultuur doet er toe in al deze domeinen, die soms ten onrechte wordt beschouwd als universeel. Maar we leerden meer: we leerden dat cultuur er vaak niet toe doet op de manier waarop we het verwachten, dat we als trainers ook te maken krijgen met verrassingen en schokken en dat we gemakkelijk persoonlijk betrokken kunnen raken bij cultuurschokervaringen gekoppeld aan deze domeinen. Laten we deze drie conclusies een voor een doorlopen.

Een eerste conclusie die we kunnen trekken uit onze verzameling van kritieke incidenten is dat het bereik van incidenten veel gekleurder dan veel minder voorspelbaar is, dan kon worden verwacht op basis van de veronderstellingen over verschillende culturen: we hebben incidenten waarbij Deense vrouwen een cultuurschok ervaren vanwege de erg vrouwelijke kledingstijl van enkele moslimvrouwen. In een ander incident is de Franse trainer geschokt door de erg open manier waarop haar Japanse chef en collega's grappen maken over haar extra drie kilo's volgens haar medische check-up en dit bespreken. Op een bepaalde manier respecteren de cultuurschokervaringen onze verwachtingen niet van wat en wie ons zouden moeten choqueren.

De tweede conclusie betreft de zelfperceptie en verwachtingen die trainers vaak hebben over hun eigen openheid en culturele flexibiliteit. Inderdaad vertrouwen trainers – net als iedereen – op cognitieve automatisen in hun dagelijks functioneren, en deze omvatten de mobilisatie van stereotypen en vooroordelen. Onze eigen niet-bewuste vooroordelen met betrekking tot schoonheid, handicap, of de waarden van het westerse feminisme duiken in situaties waar deze vooroordelen worden betwist, geconfronteerd met andere perspectieven. Dergelijke ervaringen zijn des te meer schokkend als we ons niet bewust zijn van onze vooroordelen.

Cultuurschokervaringen zijn altijd sterker dan de loutere verrassing van een cultureel patroon dat anders is dan die van ons; ze leiden bijna altijd onvermijdelijk tot een zelfschok, het afvragen van onze eigen waarden, normen, verwachtingen die erg duidelijk zijn voor ons. In onze verzameling van incidenten zijn we erachter gekomen dat cultuurschokken verbonden met seksualiteit, gender, lichaam, handicap, gezondheid in het bijzonder vertellers op persoonlijk niveau lijken te betrekken.

b) COMPETENTIES VOOR TRAINERS

De algemene interculturele competenties die nodig zijn voor het functioneren als trainers, leerkrachten in cultureel verschillende omgevingen zijn redelijk goed omschreven. Gericht op onze vijf thema's konden we gedetailleerder waarnemen wat de vaardigheden, kennis, houdingen zijn die nuttig kunnen zijn in onze BODY-gerelateerde domeinen.

- *Tussen het anticiperen en het negeren van een verschil: onderhandelen is de juiste houding tegenover diversiteit*

Er is geen enkele regel die wijst in de juiste richting rond het thema diversiteit. Onze kritieke incidenten lieten ons zien dat soms juist het te hard proberen van het aanpassen van de specifieke behoeften leiden tot een verlies van autonomie, een verlies van zelfbeschikking voor de volwassenen

waar we mee werken (zie het voorbeeld van *Ijsbreker* (IT)). Op elke moment moet de trainer onderhandelen tot op welke hoogte hij/zij zich kan richten op specifieke behoeften, zonder de specifieke kenmerken van de deelnemers af te sluiten.

- *Luisteren en waarnemen*

Zonder een algemeen voorschrift is de belangrijkste bron waarover we beschikken waarneming, luisteren – soms beperkt tot het non-verbale gebied (zie *Bankieren*, IT) als we werken met mensen met beperkte verbale uitdrukkingsvaardigheden.

- *Verwachtingen met betrekking tot maatschappelijke integratie*

Of het migranten of leden van culturele minderheden zijn, de aanpassing of het maatschappelijke integratieproces dat zij doorlopen is niet automatisch noch lineair. Zelfs waarden, normen die voor ons praktisch, waar en “ontwikkeld” lijken, kunnen voor anderen ongewenst of simpelweg niet haalbaar zijn. In ieder geval kunnen we van anderen geen vaste niveaus van maatschappelijke integratie verwachten, zelfs niet na een langdurige onderdompeling in een bepaalde culturele omgeving.

- *Vooroordelen, impliciete stereotypen*

Het deconstrueren van stereotypen en vooroordelen is niet makkelijk, en het eindresultaat zal geen volledige emancipatie van vooroordelen brengen, in plaats van ons hier bewust van te zijn. Trainers / leerkrachten die werkzaam zijn in een diversiteit aan kwesties nemen vaak aan dat ze klaar zijn met vooroordelen, en wanneer bepaalde situaties deze naar boven komen (bijv. *Transgender* (HU), *Nieuwjaarspeech* (BE)), kunnen de teleurstelling en zelfschuld uitputtend zijn. Onderzoekers hebben aangetoond dat vooroordelen en stereotypen “natuurlijke” cognitieve fenomenen, automatismen zijn. Ze werken zonder bewuste inspanning, zelfs op gebieden waar we ze niet vermoeden. Dit in gedachten houden kan trainers voorbereiden om door de stereotypen heen te werken op het moment dat ze worden geactiveerd.

- *Eigen identiteit, authenticiteit, scheiding van persoonlijk en professioneel leven*

Het onthullen van aspecten van onze eigen identiteit kan een hulpmiddel zijn in intercultureel werk. Het kan ook bijdragen aan de erkenning of versterking van bepaalde identiteiten (bijv. migrant of minderheidsidentiteit). Tegelijkertijd zou het behoud van persoonlijke identiteiten ons kunnen aanmoedigen om delen van onze identiteit bedekt te houden. Zonder enige algemene objectieve aanbevelingen is het openhouden van de mogelijkheden tot onderhandelen, in elke situatie waarin de grens moet worden getrokken, waarin de risico's moeten worden afgewogen, en waarbij de voordelen van het overschrijden of verplaatsen van deze grenzen bekeken moeten worden, het beste wat gezegd kan worden.

Deze publicatie geeft alleen de mening weer van de auteur en de Commissie kan niet verantwoordelijk worden gehouden voor eventueel gebruik van informatie die erin is vervat.

Het project, en deze publicatie hierin, werd gefinancierd door de Europese Commissie – DG Education and Culture, LLP GrundtvigProgramme [DG Onderwijs en Cultuur, LLP]